

*v.l.n.r.: Siegfried Kleinhaus, Vera Liebknecht, 'Keetje' en
Antoinette Kleinhaus, Scheveningen, ca. 1917 (collectie A. Kleinhaus)*

**Weerstander tegen wil en dank:
Antoinette 'Assepoester' Kleinhaus**

Ludwine Soubry, Amsab

Begin jaren '90 kwam Wouter Steenhaut, directeur van Amsab, in contact met Antoinette Kleinhaus. Het was Rudi Van Doorslaer, toenmalig attaché bij het Studie- en Navorsingscentrum voor de Tweede Wereldoorlog, die Wouter bij haar introduceerde. Antoinette schonk toen aan Amsab de eerste persingen van fonoplaten van Ernst Busch, een persoonlijke vriend van haar. Ze bleef regelmatig in contact met Amsab. We raakten geïntrigeerd door haar verhalen en gingen haar interviewen...

Het buitengewone gewoon maken, tot zijn juiste proporties in tijd en ruimte herleiden. Maar een wereldoorlog blijft buitengewoon, en toch, wie hem meemaakte en spontaan, vanuit een diepmenselijk gevoel verzet pleegde, hoe minimaal ook, vindt dat gewoon, niet meer dan normaal. Zo ook Antoinette Kleinhaus.

Ze was geen militante, is het ook nooit geworden. Haar vader was wel lid van de BWP en een milde mecenas nog wel. In haar ouderlijk huis kwam ze dan ook als klein kind al in contact met prominente sociaal-democraten en sloot later met sommigen van hen een levenslange vriendschap, vooral met de familie Huysmans; Marthe, de dochter, die journaliste werd en voor *Le Peuple* de Spaanse burgeroorlog versloeg was een goede vriendin.

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak wachtte Antoinette niet gewoon het einde af, maar schoot in actie. Zijzelf minimaliseert wat ze deed: "*Wie interesseert zich nu voor Antoinette Cendrillon? De hoofdzaak is dat die ook bestaan*". Je deed het gewoon. Het voelde zo.

Toen op 1 augustus 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak was Antoinette op het punt geboren te worden. Zoals zovelen vluchtte het gezin Kleinhaus - vader, moeder en het tweejarige broertje Siegfried - vanuit de Antwerpse Grote Hondstraat, naar Nederland.

De beslissing was des te sneller genomen omdat haar hoogzwangere moeder een panische angst had voor een overvliegende zeppelin. Aangekomen in Rosendaal reden er geen treinen meer verder Nederland in. Na enig zoeken vond haar vader een melkwaagentje, haar moeder werd erin gezet en zo ging het verder naar een ziekenhuis in Den Haag waar op 7 of 8 september (in de chaos werd de geboorte waarschijnlijk niet meteen geregistreerd) Antoinette, vijf minuten na aankomst, ter wereld kwam. Het gezin ging in Scheveningen wonen. Haar moeder, Rosa, was een joodse Franssprekende Antwerpse, haar vader, Maurice Kleinhaus, een joodse Vlaamssprekende immigrant uit Galicië (Rzeszow), een deel van de toenmalige dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije. Zoon van kleine boeren was hij op veertienjarige leeftijd met nauwelijks een cent op zak per trein naar Berlijn getrokken (\pm 1902) waar hij werkte als bordenwasser in een restaurant, pakjesmaker in een grootwarenhuis - hij leerde zijn dochter perfecte pakjes-die-nooit-opengingen maken - en nog meer zo'n baantjes had om het hoofd boven water te kunnen houden. In Berlijn kwam hij in aanraking met de politiek, leerde er Rosa Luxemburg, Kautsky, Tucholsky en nog andere sociaal-democraten kennen en sloot er vriendschap met Karl Liebknecht en diens gezin. De jonge Maurice Kleinhaus werd socialist, later zou hij naar het communisme overgaan.

Waarom en wanneer hij naar België gekomen is weten we niet, evenmin wanneer hij in de diamant is gegaan, maar dat was al vóór de vlucht naar Nederland want het gezin leidde in Scheveningen een heel behoorlijk, burgerlijk leven met, zoals gebruikelijk in die kringen, een kindermisje voor Antoinette en Siegfried. Ook weten we dat, in tegenstelling tot Antwerpen, de diamantnijverheid in Amsterdam tijdens de Eerste Wereldoorlog floreerde en Scheveningen de wijkplaats voor vele Antwerpse diamantairs was.

Maurice Kleinhaus was overigens niet zonder 'introductie' naar Nederland verhuisd. In een persoonlijk schrijven bracht Modest Terwagne, boegbeeld van de Antwerpse BWP, Troelstra op de hoogte van Kleinhaus' verblijf aldaar en vroeg hem om diens protectie indien nodig.

Het gezin Kleinhaus woonde er tot na de Eerste Wereldoorlog, met als gaste de jonge Vera Liebknecht, die om veiligheidsredenen door haar ouders daarheen gestuurd was. Kleinhaus zelf reisde af en toe naar Berlijn. Buitenlanders - temeer als ze naar Duitsland reisden - werden vanzelfsprekend in de gaten gehouden en op een dag viel de politie zijn huis binnen voor huiszoeking en ondervraging. Antoinettes moeder kon nog net 'compromitterende' papieren onderin de wasmand stoppen. Haar vader duwden ze een foto onder de neus van hem en Karl Liebknecht op een vrachtwagen en vroegen hem wat hij daar in Berlijn deed. "*Dat is heel normaal*", antwoordde Kleinhaus "*ik wilde Karl nieuws van zijn dochter geven, want zij woont bij ons*". Verdacht werd hij in elk geval, want hij werd een paar dagen gevangengezet. Tijdens zijn verblijf in Scheveningen leerde Kleinhaus in Den Haag Camille Huysmans kennen, het was een ontmoeting die nogal ongewoon verliep en die het begin van hun vriendschap werd. Na een reis naar Berlijn moest Kleinhaus aan Huysmans een 'belangrijk bericht' overbrengen. Antoi-

nette vertelt hoe Huysmans, toen haar vader bij hem binnenstapte, zijn horloge uit zijn vestzak haalde met de woorden: *"Ik geef u vijf minuten"*. Waarop haar vader zoiets zou gezegd hebben als: *"U weet niet eens waarover het gaat, als ik maar vijf minuten krijg dan laten we het maar zo"*, en wou weggaan, waarop Huysmans hem terugriep. Antoinette haalde dit ook aan om haar vaders - en meteen haar eigen - karakter te typeren: rad van tong en recht voor zijn raap.

Na de oorlog keerde het gezin Kleinhaus naar Antwerpen terug, naar het huis in de Grote Hondstraat. Antoinette was inmiddels vijf jaar. Het normale leven werd hervat. Twee jaar later verhuisde de familie naar de Mercatorstraat 42. De kinderen liepen school, studeerden cello en piano, zoals het burgerkinderen past. Antoinette ging naar het collège Marie-José in de Lamorinièrestraat, Franstalig zoals het hele onderwijs toen, en elitair. Daarna, van negen tot twaalf jaar naar een kostschool in Saint-Germain-en-Laye, nabij Parijs, van twaalf tot veertien jaar naar een kostschool in het Zwitserse Engadin, en vanaf de vierde Latijn-Griekse, naar het Antwerpse Stedelijk Atheneum aan de Mechelsesteenweg. Op de Franse kostschool heerste een militaire discipline, in tegenstelling tot de Zwitserse. Waar leerde ze dan haar Nederlands? In Scheveningen met het kindermisje, en met haar vader. Met haar moeder sprak ze Frans. Maurice Kleinhaus 'zat in de diamant' en deed goede zaken. Duitsland had de oorlog verloren maar bij de Kleinhausen werd over de oude Duitse vrienden altijd als over 'de ware vrienden' gesproken. Ook tijdens en na de Tweede Wereldoorlog werden niet alle Duitsers over één kam geschoren, zoals we later zullen zien.

Wat het joods-zijn van de Kleinhausen betreft, *"daar werd niet aan gedaan"*, noch door de ouders noch door de kinderen; ook geen sjoel, geen sabbat of kosjere keuken; Jiddisch werd er niet gesproken. Antoinettes vader had een afkeer van hokjes en wou zijn kinderen tot vrije mensen opvoeden. Zeer tot ongenoegen van de grootouders en tantes van moederszijde (die van vaderszijde heeft Antoinette niet gekend) die het 'arme' meisje als een goj (niet-jood, ook bedoeld als scheldwoord) bestempelden: *"Maar wat wil je, met zo'n vader"*, terwijl Antoinette graag bij haar grootouders de joodse feesten meevierde, uit nieuwsgierigheid en omdat ze het leuk vond, zo met neefjes en nichtjes samen aan 't eind van de tafel.

Van 1932 tot 1937 studeerde ze Romaanse filologie aan de ULB. Ze hield van literatuur, van boeken en wou eigenlijk een boekenwinkel houden, maar ze werd lerares en bleef les geven tot aan haar pensionering op 1 september 1970.

Via Huysmans en Willem Eekelers, toen respectievelijk burgemeester en schepen van Onderwijs in Antwerpen, kreeg ze een aanstelling in het toen nog Franstalige meisjesatheneum in Antwerpen. Alhoewel de wet op het taalregime in lager en middelbaar onderwijs dateerde van 14 juli 1932, begon voor Antoinette op het atheneum de overgang pas toen zij daar in 1937 les gaf. Ze begon in de Franse afdeling, ging dan naar de overgangsafdeling of de 'transmutatieklassen' waar in de laagste klas van het middelbaar alle lessen voor het eerst in het Nederlands gegeven werden; het schooljaar daarop in

de twee laagste klassen enz...

Hoewel reeds de jaren '30 beweert Antoinette op school persoonlijk nooit last gehad te hebben van antisemitisme, op één keer na. Eind 1940 gaf een leerlinge tijdens de les een papiertje door. Toen Antoinette het te pakken kreeg en openvouwde zag ze een tekening van een vrouw - zij dus - met achter haar een Duitse soldaat die haar een trap tegen haar achterste gaf: "Raus". Antoinette beweert dat het haar helemaal niet raakte want ze voelde zich geen jodin en bovendien vond zij de tekening wel goed. Op een keer had een leerlinge een briefje mee van thuis met de vraag of ze niet op een andere bank mocht gaan zitten; ze zat namelijk naast een joods meisje. Dat werd heel rustig opgelost door meteen alle meisjes van plaats te doen veranderen. En natuurlijk was ze op de hoogte van de Kristalnacht (november '38), hoe kon het ook anders wanneer duizenden joden uit Duitsland België binnenkwamen. Maar tot in 1941 dacht ze - zoals zovelen - dat concentratiekampen werkkampen waren. Ook in Antwerpen was de jodenhetze al aan de gang. Huysmans, die er toen burgemeester was (vanaf '32, herkozen in '38) liet regelmatig fascistische spandoeken verwijderen, verbood betogingen met een antisemitisch karakter, trok van leer in de pers tegen de aanvallen op de joden van zijn stad, waar ze dachten dat ze veilig waren zolang hun burgemeester er was...

Toen op 10 mei 1940 de Tweede Wereldoorlog uitbrak vertrok Huysmans uit Antwerpen via Bordeaux naar Londen, niet echter vóór hij aan Antoinette door een speciale bode een briefje had laten afgeven in de Van Heurckstraat in Antwerpen, waar ze toen op kamers woonde. De boodschap luidde ongeveer als volgt: "*Chère Antoinette, tu dois partir vu la politique de ton père. Tu es en danger, tu ne peux pas rester ici*". Rond 12, 13 mei is ze dan naar Bordeaux vertrokken, niet dat ze bang was, "maar iedereen, iedereen ging weg". Als beëdigd ambtenaar had ze eigenlijk niet het recht om te vertrekken, maar ze vermoedde toen al dat ze tegen het eind van het jaar als jodin haar ontslag zou moeten indienen. Maurice Kleinhaus was niet werkelijk gevlucht. Toen de oorlog uitbrak was hij nog in Frankrijk, waar hij wijselijk bleef. Hij verbleef er zoals elke winter en voorjaar in een sanatorium, in Plateau d'Assy in de Haute Savoie, wegens zijn tbc. Haar moeder was naar Toulouse gevlucht. Haar broer Siegfried was reserveofficier en was op 10 mei opgeroepen. Drie dagen later was hij krijgsgevangene in Duitsland. Na een paar maanden werden de Vlaamse soldaten (als eersten, de Waalse een-tijd later) vrijgelaten. Siegfried, die dokter was, keerde naar Antwerpen terug.

In Bordeaux logeerde Antoinette eerst in een hotel. Ook neven en nichten van haar waren daarnaartoe gevlucht. Na enige tijd huurden ze met een tiental vluchtelingen een groot huis in de Landes, in Mont de Marsan en hielden er een vreemde, buitengewone vakantie, midden de bossen. En toen, toen kwam toch het moment dat Antoinettes 'frank viel'. De mensen met wie ze het huis deelde hadden namelijk allemaal papieren aangevraagd, voor Portugal, de Verenigde Staten of een ander land. Antoinette deed niets van dat alles, ze wou niet weg, integendeel, ze wou terug naar België, het nieuwe schooljaar zou beginnen, en ze begon zich vreselijk alleen te voelen. Bovendien: "*Mijn*

plaats is thuis, zo dacht ik. Als er oorlog is dan moet je daar ook iets doen. Mijn plaats is niet in Portugal of in Amerika". Dus pakte ze haar koffer en reisde terug naar Antwerpen, en enkele maanden later naar Brussel, naar het appartement van haar vriendin Fernande Boulvin. Daar dook ze onder. Alhoewel de term onderduiken niet echt op Antoinette toepasselijk is. Ze wou niet zitten afwachten tot "het voorbij zou zijn", dus nam ze een nieuwe identiteit aan. Haar nieuwe naam was E. Landrieu. Hoe ze daaraan geraakt was is een van haar fantastische maar waar gebeurde verhalen.

Onder haar vrienden in Brussel waren er de Van Campenhouts, bij wie ze later ook een tijd zou onderduiken. De echtgenote van Van Campenhout, Simone Landrieu, was haar vriendin sinds de universiteit, en die heeft doodgevoerd de identiteitskaart van haar zuster gepikt. De moeilijkheid was echter de foto en de stempel - half op de foto, half op de kaart - te vervangen en na te tekenen. Dat werd vlug door vrienden geregeld maar het resultaat was toch niet al te betrouwbaar. Toen ontmoette Antoinette een oude schoolvriendin, Henriette Van Looy, die zaakjes deed met de Duitsers, en via haar leerde ze twee jonge militairen kennen. Ze vond het fantastische jongens, fel anti-Hitler, die zelfs weigerden hun officiersexamen af te leggen ... kortom ze vertrouwde ze. Die hebben dan tenslotte haar identiteitskaart geregeld. Eén van de twee stelde haar zelfs voor in de fabriek van zijn moeder in Hamburg te gaan werken: "*Dans la gueule du loup*" zou ze veel minder gevaar lopen dan in Brussel vond hij. Maar dat vond Antoinette dan weer te ver gaan. In België had ze immers een taak te vervullen. De zus van Simone Landrieu is de hele zaak nooit te weten gekomen, ze was ziek en stierf kort na de oorlog. Antoinette van haar kant, met haar nieuwe identiteit, ging 'gewoon' zonder ster uit, naar middagconcerten in het Paleis voor Schone Kunsten bijvoorbeeld - en bleef soms voor een tweede uitvoering na 16 uur, die overwegend door Duitsers werd bijgewoond - liet de hond uit die zij en Fernande uitdagend R.A.F. noemden. Zijn publieke naam was Rifraf, en blijkbaar was 't een intelligente hond die de situatie begreep. De straat opgaan zonder ster, in de tram, de trein, de concertzaal zitten tussen Duitse militairen, telkens het lot tartend, wat betekende die branie? Een mengeling van naïviteit, optimisme, van gewoon onbezonnen jong zijn? Of hoe moeten we Antoinette begrijpen als ze beweert: "*In alles wat ik gedaan heb wou ik brutaal blijven. Liefheid is voor het gewone leven*". In het buitengewone leven wou ze niet stilzitten "*à me tourner les pouces*". Antoinette - Assepoester - doorkruiste in opdracht van de verzetsbewegingen waarbij ze zich via de chirurg, René Dumont, en via vrienden en kennissen aangesloten had, met haar vals persoonsbewijs, heel België om mensen te helpen.

Het is niet de bedoeling hier het verhaal van het Belgische verzet te brengen, of van elke verzetsorganisatie, maar wel een klein verhaal te brengen van dat kleine radertje dat Antoinette daarin was. Zij was lid van het Onafhankelijkheidsfront, van het Geheim Leger (AS - Armée Secrète), Les Insoumis (hulp aan werkweigeraars), Comète (in veiligheid brengen van neergehaalde Engelse en Amerikaanse piloten) en OMBR (Organisation Militaire Belge de la Résistance). Alleen bij deze laatste verzetsbeweging moest ze een eed afleggen. Heel dikwijls wist ze niet van welke groep de opdracht

*Fernande Boulvin (l.), de vriendin bij wie Antoinette onderdook
van 1942 tot september 1944 (collectie A. Kleinhaus)*

kwam, meestal via via, er werden geen vragen gesteld, hoe minder ze wist hoe beter. Ze legt er sterk de nadruk op dat ze zich niet engageerde vanuit haar joods-zijn, dat ze volstrekt apoliticus was en alleen fel anti-nazi. Ze noemt haar eigen bijdrage amateurisme - wat dat in tijd van oorlog inhoudt, daarvoor zou een nieuw woord moeten bedacht worden - avonturisme, onvoorzichtigheid, de aantrekkingskracht van het risico; een kwestie van feeling, weten wie je kunt vertrouwen, een dosis lef en geluk ook. Voor de kick zouden we nu haast zeggen...

Er was in elk geval niets romantisch-spannends (zoals in sommige films) aan de treinritten van deze jonge vrouw om ondergedoken piloten via de life line over te brengen van het 'kasteeltje' van Neerwinden naar Brussel, heel dikwijls naar een chic dassenwinkeltje in de Rue au Beurre, waar de piloot in kwestie onopvallend tussen de vele mannelijke klanten kon naar binnen gaan. Het vreselijke daarbij was soms dat ze een piloot in veiligheid bracht, om dan later te vernemen dat hij opnieuw was neergeschoten ... en omgekomen.

Er was niets avontuurlijks aan het ophouden van een pokerface toen een Duitse militair haar hielp een keurig langwerpig verpakte mitrailleur van een neergestorte piloot in het bagagenet te leggen. Angst ja, en spanning, en toch doorbijten. Noch stelde ze enige verbaasde vraag toen een blinde waarzegster, naar wie haar vriendin Fernande haar meegelokt had, haar zonder woorden haast, te verstaan gaf dat ze in het verzet zat. Intuïtief aanvoelen wie je kunt vertrouwen moet toch een ongelooflijke rol gespeeld hebben. En inderdaad, toen Antoinette weer eens een piloot wegbracht bleek het adres dat van het medium te zijn. Het vertrouwen, wel dat bleek toen die vrouw haar keuken deur opendeed en daar zes jonge piloten rond de tafel erwtjes zaten te peulen voor hun avondeten.

Via George Espagne, de broer van Martha Huysmans, die bij een of andere officiële instelling werkte kon ze soms aan identiteitskaarten komen voor ondergedoken werkweergaars, terwijl ze zelf - principieel - 'zegeltjes' weigerde van een joodse organisatie. Ze wilde "*niet geholpen worden omdat ze joods was*", maar hielp zelf wel Russen die als echte slaven in de Waalse steenkoolmijnen tewerkgesteld waren en chronisch ondervoed. Via een zekere Ermine, het hulpje voor Van Campenhouts dochtertje en wiens vader in de Waalse mijnen werkte, bezorgde ze hen zoveel ze maar kon pakjes brood of chocolade.

Dan is er eind '41 - begin '42 haar wedervaren in verband met de platen van Ernst Busch. Met welke risico's Antoinette en Karel Verlat - een familievriend door de Duitsers in een gevangenis in Antwerpen opgesloten en daar gestorven - de drie kisten met de Busch-platen in België in veiligheid kregen en daardoor onrechtstreeks Busch' leven redden leest u in het artikel van Ben Leenders (*Brood & Rozen* 1998/3, pp. 25-38). Een van Antoinettes commentaren op dit artikel was: "*Maurice Kleinhaus was niet alleen een rijke joodse geldschietster*". Dat haar vader zo overkwam in het artikel stoorde haar, want Kleinhaus en Busch waren al lang vóór de oorlog heel goede vrienden. Busch verbleef

met tussenpozen langere perioden in Antwerpen, ook bij de Kleinhausen; en Camille Huysmans was een echte Busch-fan. In Antwerpen leidde Busch een joods koor dat deels uit oud-Spanjestrijders bestond. In 1939 nam hij bij Polydor in Parijs drie platen met strijdlieden op onder een eigen label 'Lied der Zeit', gevestigd in de Mercatorstraat - huize Kleinhaus. Maurice Kleinhaus betaalde alles. "Maar", voegt Antoinette eraan toe "mijn vader stak ook veel geld in 't Volkshuis van Camille, én in Volksgazet én de drukkerij Excelsior. Hij financierde heel wat, en niet alleen omdat hij een 'rijke' diamantair was, maar echt uit overtuiging en niet alleen uit vriendschap voor Huysmans, maar vanuit de wens om echt nuttig te zijn, ook met geld..." [...] "Mijn vader werd verraden en vermoord door de Duitsers omdat hij communist was, niet omdat hij joods was" [...] "Ik herinner mij de homerische ruzies bij ons thuis tussen Camille en mijn vader [toen] die 'te communistisch' werd". Antoinette gebruikt in verband met haar vaders politieke overtuiging altijd de woorden 'te communistisch', of 'saloncommunist', maar had het dan weer over het 'oprecht engagement' van de rijke bourgeois die hij was. Deze betrokkenheid illustreerde ze met de volgende anekdote. Toen hij van het Stalin-Hitler-pact van 23 augustus 1939 hoorde lag hij met koorts ziek te bed (zijn tbc). Toch stond hij op en haastte zich naar de diamantbeurs om daar te verklaren dat de Russen het niet-aanvals-pact getekend hadden om tijd te winnen, en niet omdat ze pro-Hitler waren...

Op een dag, eind '42 - begin '43, zat Antoinette, zonder ster, als een 'rasechte' arische op de trein Antwerpen-Brussel als plots ter hoogte van Mechelen iedereen in haar compartiment zich voor het raam ging verdrummen. Eén riep "Smouzen, smouzen!" Wat was er te zien? Zoals nu ramptoeristen doen vergaapten de treinreizigers zich aan een eindeloze rij oudere joden met kleine kinderen op het perron. Dat er honden tussenliepen maakte de aanblik nog tragischer. Ook Antoinette keek en even had ze de neiging uit te stappen en tegen de Duitsers te zeggen: "Hier, je hebt er nog eentje bij". Dat deed ze natuurlijk niet en het hallucinante beeld grijpt haar nu nog naar de keel.

Joden en treinen, in de geheugens of in de verbeelding zijn ze onlosmakelijk met elkaar verbonden. Maar geen verhaal of film kan - met alle respect - joden en andere gevangenen teruggekeerd uit de concentratiekampen laten ruiken. "Een mengsel van muusheid en schimmel, om misselijk van te worden" zegt Antoinette, "zoals wanneer je oude, vergeten aardappelen terugvindt". Ze hoeft ze zich niet in herinnering te brengen, ze ruikt ze nog steeds. Ze ruikt mevrouw Burniat, een apothekeres die met Fernand Wolff, chef van het 'Front de la Résistance' in het verzet had samengewerkt. Antoinette maakte namelijk deel uit van een kleine delegatie die op 20 mei '45 in Annecy een groep Belgische vrouwen - onder wie mevrouw Burniat - en mannen uit het concentratiekamp Ravensbrück tijdens een tussenstop opving. De vreugde zo toevallig iemand te ontmoeten die Wolff kende en dan het droevige nieuws van zijn dood (zie verder) maakten de vrouw zo van streek dat Antoinette haar meenam naar haar eigen 'betere' hotelkamer... "Maar, ik heb haar eerst in bad gestopt!"

Die typische kamplucht en de schaamte die haar overviel aan het eind van de treinreis

met deze groep zijn voor Antoinette voor altijd met elkaar verbonden. 's Anderdaags reisde de groep dus door naar Brussel. Antoinette stapte in dezelfde trein. De mannen en vrouwen vroegen haar of ze erbij kwam zitten en de hele nacht werd druk gepraat. Met zijn tien ongeveer zaten ze in één compartiment en de stank was ondraaglijk. In Brussel aangekomen zag Antoinette een ontvangstcomité en een fanfare op het perron. Ze wist niet goed wat te doen, ze kon niet met de anderen uitstappen, maar deed ze dat niet dan bleef ze alleen achter en zou ze nog meer opvallen, dus ze stapte uit en wou vlug naar de uitgang. Ze raakte vast in het gedrang en onmiddellijk hoorde ze roepen: "*Mais qu'est-ce qu'elle fait là. Qu'est-ce qu'elle fait...*". Direct die vijandigheid omdat ze 'er niet bijhoorde' en het leek of ze van het onthaal probeerde te genieten, alsof ze wou doen uitschijnen dat ze ook uit het kamp kwam. "*Eigenlijk dom, vreselijk dom, maar menselijk*" zegt ze, "*om nooit te vergeten, zo beschaamd was ik*".

Maar terug naar het oorlogsjaar 1943. Antoinettes moeder was intussen uit Frankrijk naar het ouderlijk huis in Antwerpen teruggekeerd. Ook haar broer Siegfried woonde daar. Ze doken niet onder en droegen de ster, vertrouwend op Camille Huysmans' belofte dat 'Keizerke' - de bode en hoewel heel klein van stuk 'de grote baas' op de eerste verdieping vóór het bureau van de burgemeester - hen zou verwittigen als er een razzia aankwam. Maar niemand werd in september '43 van de nakende razzia op de hoogte gebracht en Keizerke kreeg dus niet de gelegenheid om te waarschuwen. Antoinette ging haar moeder en broer om de paar maand bezoeken en liet duidelijk blijken hoe stom ze dat 'afwachten' vond: "*Jullie zijn idioten, maar daarom moet ik [nog] niet meedoen!*" Maar door te blijven konden haar broer, die dokter was, en dokter Theo Herz, een goede vriend van Siegfried en Antoinette, verscheidene joden redden door ze ziek of in behandeling te verklaren. Vanaf de eerste grote razzia in de jodenbuurt waren ze beiden telkens ter plaatse, tot ze bij de razzia van september 1943 zelf opgepakt werden, samen met haar moeder en nog vele andere joden, vrienden en bekenden. Theo Herz kwam na de oorlog uit Auschwitz terug; haar moeder en haar broer niet. In 1947 zijn Antoinette en Theo getrouwd, maar slechts voor korte tijd.

Antoinette weidde niet verder uit over deze tragische gebeurtenissen. Wel had ze het uitgebreider over de - even tragische - dood van haar vader en raakte behoorlijk van streek bij de anekdote over een aandenken aan hem, een soort geëmailleerde asbak... Na de razzia's werden de huizen van de weggehaalde joden leeggeplunderd. Tijdens de oorlog wandelde een bekende van de familie, een installateur van doktersinrichtingen, in Antwerpen langs de kraampjes en karretjes van verkopers van tweedehandsspullen. Tussen de rommel herkende hij de asbak die hij altijd in het huis van de Kleinhausen gezien had. Hij kocht die en gaf hem na de oorlog aan Theo Herz en zodoende heeft Antoinette hem nu nog in haar bezit.

In 1943 verloor ze haar broer en haar moeder en - voorlopig - Theo Herz. Bij het uitbreken van de oorlog was haar vader - zoals ieder jaar - nog in Frankrijk aan het kuren. Zijn tbc maakte hem evenwel niet bedlegerig en hij sloot zich aan bij de maquis. Het sanatorium werd zijn schuilplaats. Hij was een joviale man en door zijn herhaalde-

Antoinette Kleinhaus in gesprek met José Gotovitch, 1998 (collectie A. Kleinhaus)

lijk langdurig verblijf in Plateau d'Assy (nabij Annecy) was 'monsieur Maurice' er goed gekend en graag gezien. Elke zaterdag ging hij van het sanatorium met de bus naar het plaatsje in de vallei, waar hij onder meer voor andere patiënten boodschappen deed. Op één van die zaterdagen moest de bus stoppen voor de gesloten spoorwegslagbomen. Twee Duitsers stapten in de bus voor een identiteitscontrole. Toen ze bij de derde rij kwamen namen ze Kleinhaus mee en was daarmee de controle afgelopen. Hij was duidelijk verraden. Dat gebeurde in 1944. Pas na de oorlog kwam Antoinette het te weten via een brief en een krantenknipsel uit Annecy. Er was op het terrein van de school Saint-François in Annecy een kuil met zes lijken in ontdekt, vijf Fransen en, zo bleek na onderzoek, een Belg. In wat van Kleinhaus' kleren overbleef stak een kaartje van de horlogemaker bij wie hij zijn horloge had laten herstellen. Na enige navraag werd de dode als Maurice Kleinhaus geïdentificeerd. Zijn plotse verdwijning hadden de bewoners van Plateau d'Assy trouwens heel verdacht en verontrustend gevonden. Het verhaal van de nonnen van Saint-François luidde dat zij op een nacht hoorden hoe iets zwaars over de grond gesleept werd in hun door de bezetter gevorderde klooster. Pas na de oorlog konden de nonnen de politie daarvan op de hoogte stellen, de 'grafkuil' werd ontdekt; de lijken toonden sporen van marteling en ook in de kelders van Saint-François waren bloedsporen gevonden. De zes werden voorlopig, ongeïdentificeerd, met de inscriptie 'Mort pour la Patrie' en de Franse kokarde op elk kruis, begraven.

Maar begin 1944 was er voor Antoinette nog geen tijd om te rouwen. Niet het verdriet, maar de angst overheerste nog steeds. *"Die angst hé, en het toch doen"*. Een ander moment waarbij een verlamdende angst haar overviel kwam er naar aanleiding van de schietpartij in Brussel in maart '44.

Fernand Wolff en Frans Lenaerts, een agent van 'Clarence' (inlichtings- en actiedienst) hadden een man die op het punt stond hen en daarmee de hele groep te verklikken met een slag op het hoofd gedood en hem op de Place Saintelette in het Kanaal gegooid. Zij waren echter verklikt en er ontstond een vuurgevecht met de Duitsers. Wolff bleef ter plaatse dood, Lenaerts kreeg een kogel in het been, werd opgepakt en is later gefusilleerd. Aan Antoinette was enkele weken later gevraagd in gezelschap van nog twee andere vrouwen naar Café Métropole te gaan om te kijken of ze de verklikker zou herkennen. Een afspraak met een verdachte als het ware. Pas hadden ze zich aan een tafeltje geïnstalleerd *"toen uit de vier hoeken van het café een gestapo tevoorschijn kwam, recht naar een tafeltje toe om er iemand aan te houden"*. Ze zaten alledrie als aan hun stoel genageld.

Grote angst ook toen ze na de aanhouding van Lenaerts opdracht kreeg een gedetailleerd plan van het militair vliegveld van Brustem via zijn zuster, Julia, op te halen, want er werd natuurlijk voor een huiszoeking gevreesd en het plan was te kostbaar om te verbranden. De beklemming die Antoinette voelde toen ze door de verduisterde straten naar het Rogierplein ging, waar Julia, met het plan, met de eveneens verduisterde tram vanuit Schaarbeek naar de plaats van de afspraak kwam. Overhandigen, dan nog wat talmen, ongemerkt rondkijken en terug; die opluchting achteraf. *"Het was hard, en ik*

heb alles beleefd als klappen om de oren". Want Antoinette had dokter Lenaerts via René Dumont leren kennen, en zij was het die hem in contact had gebracht met Wolff. Ze voelde zich verantwoordelijk. Pas na de oorlog kreeg ze zekerheid over zijn dood.

In 1945, toen de geschiedenis van de dood van Maurice Kleinhaus bekend was, drong Camille Huysmans erop aan dat Antoinette in verband daarmee persoonlijk naar Anancy zou gaan. Niet alleen als 'dochter van', maar ook als weerstander. Niet alleen hij, maar ook de Staatsveiligheid wou dat ze officieel ter plaatse 'une enquête pour l'Administration de la Sûreté de l'Etat' zou doen. Jacques Van Vlasselaer, alias Dulin van de AS (Armée Secrète) en vriend van Wolff, was toen directeur van de Staatsveiligheid. Hij kende Antoinette van in het verzet en regelde persoonlijk alles in verband met haar reis. Op 5 april kreeg ze van het ministerie van Landsverdediging haar 'ordre de mission' op haar eigen naam, op 16 april haar doorgangsbewijs naar Frankrijk, want naar het buitenland reizen was vlak na de oorlog verboden of dan toch uiterst moeilijk. In mei '45 vertrok ze naar Anancy. Haar 'oorlogsnaam' behoorde pas op 17 oktober '45 officieel tot het verleden. Ondanks alles - en het tragische doel - waren de reis en het verblijf voor Antoinette, na meer dan vier jaar bezetting en ontbering, een verademing. "Een soort 'Sesam, open u'", alles eersteklas, gratis hotels, volop te eten aan "militairenprijs" en bovenal, geen angst meer.

De bevrijding ging ze tegemoet in een afschuwelijke duffelse jas die ze gekregen had van een Engelse officier: ze had hem laten vermaken en verven, maar hij leek nog altijd nergens naar. Huysmans, estheet als hij was, kon het niet laten daarover een opmerking te maken. Maar ze zat financieel aan de grond, had alles verkocht wat iets kon opbrengen, en als jodin geen wedde meer ontvangen...

Er moeten hoogoplopende discussies gevoerd zijn met Antoinette, die halsstarrig weigerde zich officieel als weerstander te laten erkennen. Ze bleef bij dat ene argument dat niemand haar verplicht had iets te doen; dat het uit eigen vrije wil was geweest. "*Tu es folle, tu dois remplir ces papiers*" preste iedereen haar. Ze moest niet zo bescheiden zijn! Waarop Jean Deguent, de man van Marthe Huysmans reageerde met: "*Orgueil, et non pas modestie!*" Dat stak natuurlijk, en toen ook Van Vlasselaer met die uitspraak instemde, ging ze uiteindelijk akkoord om de officiële papieren in te vullen.

De angst was weg; maar daarmee ook het lef, de grote mond, de overmoed? Tot besluit wil Antoinette nog een gebeurtenis ophalen waaronder ze veel geleden heeft, en die haar - weer eens - het schaamrood naar de wangen jaagt. In 1945 moest ze voor het Krijgsauditoraat gaan getuigen - 'à décharge' - voor Henriette Van Looy, de vriendin dankzij wiens Duitse vrienden ze perfect vervalste identiteitspapieren had. Bij wie ze, soms samen met Duitse militairen, te gast was, en die ze stuk voor stuk fantastische, interessante mensen vond. Henriette was maar een hele kleine collaborateur, ze dreef een tamelijk lucratief handeltje met de Duitsers, in laarzen en zo, maar de onmiddellijke naoorlogse repressie was hard. Antoinette legde haar getuigenis af... Toen haar verklaring voorgelezen werd wist ze niet wat ze hoorde. Door kleine taalsubtiliteiten,

interpuncties, kleine weglatingen en bijvoegsels was de hele teneur veranderd. Uit alles bleek schuld, beschuldiging, en dat moest ze ondertekenen. Wat ze 'tot haar grote schande' gedaan heeft, want begrijpen doet ze deze reactie van haar nog altijd niet. Was ze plots geïntimideerd? Ja, natuurlijk was ze dat. Was ze niet opgewassen tegen het officiële gedoe? "*Natuurlijk niet, een krijsauditeur, stel je voor*". Ze weet dat ze niet had moeten tekenen. Henriette was na haar arrestatie in eerste instantie voorlopig vrijgelaten en toen had Antoinette haar nog onderdak verleend. Na haar definitieve veroordeling begreep Henriette er natuurlijk niets meer van en het kwam ook nooit meer goed tussen hen twee.

De buitengewone tijd was voorbij, Antoinette engageerde zich in geen enkele beweging, trad tot geen enkele groepering toe - de oude afschuw van hokjes. E. Landrieu, de moedige jonge vrouw, werd weer gewoon Antoinette Kleinhaus, een keurige, ontwikkelde, cultuurminnende dame die Franse les gaf en de uit voorzichtigheid verstoorde vriendschapsbanden weer aanknoopte. Maar nog steeds even gedecideerd. Spreekt men haar aan omwille van haar joods-zijn - precies in verband met de Tweede Wereldoorlog - dan wordt men met een kluitje in het riet gestuurd. Spreekt men haar aan omwille van haar vriendschap met grote bekende figuren - de familie Huysmans, Ernst Busch, Leo Michielsen, Eekelers, Piet 'Pierre' Vermeylen ... - dan herhaalt ze steeds met klem dat al die relaties alleen maar heel persoonlijk waren. En bovendien, wordt men groter door de nabijheid van groten? Is een mens niet zoveel meer dan de som van zijn daden? Daarom hecht zij geen belang aan het al dan niet joods zijn. "*Niet wie men per toeval is, is belangrijk, maar wat men doet*". Dat blijft haar overtuiging, ondanks haar leeftijd. En nog dit: ik weet dat Antoinette dit relaas liever had gelezen in korte, cassante zinnen, even cassant als de realiteit toen was: "*Hoeken worden niet rond gemaakt*", maar ieder heeft zo zijn eigen stijl en ik hoop dat deze minieme evocatie ooit iemand ertoe zal aanzetten de Kleinhausen in een veel ruimer verband een juiste plaats te geven. Voor het schrijven van eigen memoires - hoezeer Camille Huysmans er ook op aandrong - vond ze haar bijdrage tot het verzet veel te onbeduidend.

Bronnen: - Archief A. Kleinhaus, Amsab; interviews door Wouter Steenhaut en Paule Verbruggen